

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

MI A TUDOMÁNY? KI A TUDÓS? (II)
VERSMONDÁS
A MŰVÉSZEK ÉS AZ EGYHÁZ

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

25. „Istentisztelet modern szabad
asszonyoknak”
26. A sivatagi atyák üzenete a mához
-

13. szám

2003. november

Gondolkodó Füzetek

Kézirat gyanánt – Felelős kiadó: Dobszay László

1. füzet: A keresztyén értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. füzet: A keresztyén értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. füzet: A keresztyén értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltékhez

4. füzet: A karácsonyi virrasztó zsoltószma. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyének. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztendő zsoltószma karácsonyi matutinuma

5. füzet: A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. füzet: Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. füzet: A húsvét heti „dicsőséges vespérás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. füzet: Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. füzet: Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztségét imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. füzet: Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnap vespérás Magnificat-antifónája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünk oka

11. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a békesség a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje

Mi a tudomány? Ki a tudós? (II)

(A Gondolkodó 12. füzetében megkezdett cikk folytatása)

II

Az első részben írtakat másképpen úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a tudományt előrehaladásában kettős veszély fenyegeti. Vagy beéri a pusztá adatok összegyűjtésével; vagy azoktól elszakadva elméleti konstrukciók, képzelt történések, merő absztrakciók előadásában leli örömet. Találkoztam már egy harmadik képlettel is: a cikk (vagy inkább: az adott tudós) imponáló adatmennyiséget gyűjt össze, azután hirtelen átlép a nagy összefüggéseket felmutató esszébe, esetleg filozófiai igényű gondolatmenetbe; csak éppen az adatok és az elmélet között nincs összefüggés; azt mondhatjuk: diszkontinuitás van a cikk menetében, illetve a tudós életművében.

Mindhárom fenti veszély azt a folyamatot sérti, mely a gondosan összegyűjtött és értelmezett, elegendő számú adatból szoros következtetéssel jut el valami általánosításhoz. Van néhány olyan tudomány, melynek tárgyahoz a deduktív gondolatmenet illik: egy általánosabb elvet alkalmaz egy közelebbi, konkrétabb tényre. Ilyen például a matematika, a teológia, az etika, részben a filozófia többi ága is. A tudományok többsége azonban az indukció útján halad. A részleteket foglalja össze legjobb tudása szerint (a hibázás rizikóját is vállalva, a hiba korrekcióját a társakra vagy utódokra hagyva) növekvő rádiuszú tézisekben. Vagyis valamiféle *általánosítást* akar elérni, az adatokból kiindulva, s azokra szüntelenül visszapillantva.

Nem mondom azonban, hogy minden egyes cikknek az indukció és általánosítás ezen útját kell járnia. Lehetnek cikkek, melyek főként adatokat tárnak fel, s lehetnek összegző jellegűek. Persze azért valami tanulságnak csak ki kell derülnie még a legföldhözragadtabb anyagközlő cikkből is.

Hasonlóképpen elfogadhatjuk, hogy vannak kutatók, akik elsősorban az anyag feltárásában, prezentálásában szereznek érdemeket. A valóság önmagában is megbecsülésre méltó, s az anyagot a tudósnak legkisebb elemében is szeretnie kell. Az ilyen kutatók nagy szolgálatot tesznek a nagyobb távlatokat fürkésző tudósok: elvégzik azt a fárasztó

aprómunkát, melybe esetleg annyira bele is veszhetne amaz, hogy soha nem maradna ideje, figyelme összegezni a tapasztalatokat. Azt is el kell ismernünk, hogy a becsületes adatfeltárásokhoz, kritikai kiadásokhoz is nagy tudásra, a tapasztalatokból kialakuló érzékre, ítélőképességre van szükség. Jobb is, ha az ilyen munkálatokba alig keverednek nagyobb következtetések; az olvasó a talán belemagyarázásnak tűnő állításoktól mentesen, „tisztán” kapja kézbe a biztos tényeket.

A másik végponton el kell ismernünk, hogy egy összegző művet (különösen, ha annak célja alacsonyabb vagy magasabb szintű ismeretterjesztés) nem szabad túl sok részlettel, túl sok adattal megterhelni. A szerző itt az anyagból leszűrt tapasztalatait az általánosítás magasabb fokán, s rendszerint irodalmi szintű stílusban adja elő.

Mégis azt kell mondanunk, hogy az anyag kutatásának és az általánosításnak nem szabad elszakadnia egymástól. Lehetetlen, hogy valaki egy életet töltsön el egy anyaggal dolgozva, és semmi mondanivalója ne legyen róla. Ő tudhatná legjobban – mert ő találkozott legtöbbet ezekkel a példákkal —, hogy mit is mond az anyag – mégsem jut eszébe róla semmi. A másik végén pedig éppígy lehetetlen, hogy valaki szüntelenül az általános téziseket, tapasztalatokat szónokolja anélkül, hogy az illető szakmára vonatkozó „tapintó érzéke” az elsődleges ismeretforrásokkal való vesződséges munka során kialakult volna. Sőt tovább lépve azt kell mondanunk, hogy aligha volt olyan jelentős kutató egyéniség, aki maga nem járta volna, és ne járná ismételten végig az anyag kezelésétől az általánosításhoz, a „tételhez” vagy tételekhez vezető utat, aki-ben az anyag nem érlelte volna ki az általánosabb megállapítást, vagy akiben az általánosabb megállapítást nem az anyag érlelte volna ki. Az induktív módszernek e folyamatosságát önmagán belül kell megtapasztalnia a kutató egyéniségnek. Ismét és ismét végig kell járnia ezt az utat; minden kutatási témájában, de a témák egymáshoz kapcsolódásában is. Ez utóbbit fogjuk a harmadik szakaszban „kutatói életpályaként” bemutatni.

Az elmondottak rávilágítanak a diszkurzív szövegek jelentőségére. Nagyon imponáló lehet egy olyan könyv, mely tele van táblázatokkal, statisztikákkal, kottapéldákkal, felsorolásokkal, katalógus-adatokkal. Igen, ezekben a kutató mintegy megosztja az anyagról szerzett elsődle-

ges tapasztalatait az olvasóval, beviszi őt a maga műhelyébe. De részről részre (vagy ha úgy természetes, a munka második részében, esetleg más cikkeiben vagy könyveiben) el kell mondania, hogy *mit jelent az anyag*, hogyan kell azt értenünk, és ha megértettük, merre bővíti tovább tudásunkat (végső soron: a világról való tudásunkat). Ennek közlési formája pedig – legalábbis a humán tudományokban – a tisztességesen megfogalmazott, végigírt, érvelő, mások véleményét a magáéval szembevető, önmagát is kritizáló, ha kell, önnön kételyeit is előadó megyszerkesztett, „végigfutó” (diszkurzív) szöveg. Ismétlem, ezzel nem akarom lebecsülni az adatközlő cikkeket, könyveket (például kritikai kiadásokat). De a fogalmazás fájdalmas kötelessége alól nem vonhatja ki magát – az anyagközlésre hivatkozva – a magát valamire tartó tudós.

Ha eszményi esetben a két tevékenység (az anyag tanulmányozása és a belőle levont következtetés, általánosítás) egyensúlyát megkívánjuk egy cikken vagy kutatói életművön belül is, még igazabb ez a követelés egy tudományág egészére nézve. Ha egy tudományág a maga egészében egyoldalúvá válik, ha az anyag kezelése közben nem emeli fel a fejét, és nem mond valamit róla, nincsenek felismerései, „revelációi”, – vagy ellenkezőleg, ha tudósok tekintély-szerző agyalgásai jutnak benne túlsúlyra, akkor nemcsak egészében veszti el a tudományág inspirációját (majd büntetésül hatóképességét is), de mindkét tevékenység is megromlik, odakozmásodik. A szárnyaló gondolat híján az anyaggondozás is tévútra fut. A talajjal, a való tényekkel való mindennapi kapcsolat elvesztésével a gondolat is erőtlenné, és ezért erőltetetté válik. A tudomány egészére is áll, ami az egyes tudósra: nem elég, hogy a kettőt egyensúlyban tartsa, hanem össze is kell őket szüntelenül kötni egymással. Nem lehet délelőtt katalogizálni, délután elméleteket gyártani és írni úgy, hogy a kettő között nincs kapcsolat, folyamatosság.

III

Ha azt mondjuk, hogy egy „tipikus” cikk magában nézve is az adaktól a téziséig vezető kontínuum, ez valamilyen értelemben igaz egy kutató működésének egészére is. Egész kutatói pályája egy oszcillálás az anyag és a gondolat között. Minden kutatási eredménye (még ha azal az általánosítás egy pontjáig eljutott is) csupán egy adalék ahhoz a

nagyobb egészhez, amit egész életpályája során elér. Ha éveket, vagy inkább évtizedeket töltött a pályán, majd amikor a nekrológ készül róla, kiviláglik, mit is keresett e hosszú időn át, hogyan dolgozott rajta, s mi állt össze mindebből. Úgy is mondhatnánk: Mi volt az az üzenet, ami reá volt bízva? Mi volt az a gondolat, látásmód, megállapítás vagy módszer, melyben pályája összefoglalható, amit neki köszönhetünk? Mi az, amit más- és másképpen tudnánk, ha ő nem lett volna. Ha egy cikknek van egy végső „tézise”, amiben összefoglalható, egy tudós egész pályafutásának is van egy végső „tézise”, amiben együtt látjuk a részeredményeket.

Kevésbé költőien fogalmazva: a tudományos kutatásnak egyénileg is, egy szakma egészét nézve is bizonyos belső logikája van. Ismét világosabb lesz, ha – kissé sarkítva – jellemzünk bizonyos elfogadható, mégsem eszményi életpályákat.

Vannak egytémás szerzők. Rendszerint fiatal korukban kaptak valakitől egy témát, a véletlennek vagy az élet fordulatainak, jó esetben a „jó szimatnak” köszönhetően rátaláltak egy témára. Azután ki is tartanak mellette, újból és újból megírják, kissé bővíve, átszínezve. Nem magában nézve baj ez, hiszen így legalább jobban szemügyre veszik e témát, s majd csak jön valaki, aki a következő témát magára vállalja. A tematikus beszűkülés azonban a szemlélet beszűküléséhez, magának a választott témának hibás megítéléséhez is vezethet. Olykor mondogatom tanítványaimnak: minden tudás összehasonlításból ered. Ha valamit magában nézek, nem látom helyesen. A közeli domb hegynek látszik. Amikor tematikus érdeklődésünk kitágul, új és új tények jelennek meg látókörünkön, s ettől jobban értjük a korábban megfigyelt tényeket is. Az általánosítás növekvő rádiuszú köreibbe pedig végképp nem juthatunk el, ha érdeklődésünket egyetlen témára korlátozzuk.

De nem kevesebb veszéllyel jár az is, ha valaki látszólag mindenről tud írni, mindenhez ért (legalábbis tágabb szakmáján belül). Hasonlóképpen gyanús, ha szeszélyesen váltogatja témáit. Nem képes-e vajon egy ember egy-egy újabb témában is elmélyülni, s kellő előmunkálatok után arról is hitelesen beszélni? De igen. Csakhogy – mint már az első részben mondtuk – kutatási témáink nem lezártak, s amikor pontot teszünk egy cikk végére, akkor már tudjuk, hol maradt félbe a kutatás,

milyen kérdéseket kellett egyelőre mellőznünk, milyen irányban lehetne megtenni a következő lépéseket, hogy az általánosítás magasabb foka felé lépjünk. Így minden cikkünk (és a „cikk” szóval voltaképpen csak a kutatás egy pillanatnyilag lezáruló szakaszát jelölöm), egyúttal a következő cikkek témafelvetését is magában rejtí. Az elért eredmény maga veti fel a következő kérdéseket, s így átvezet a másik eredményhez. Amikor egy korábbival rokon új téma felmerül, akkor új tapasztalatainkat a régihez mérjük, s így könnyebb arról helyes ítéletet formálni. Cikkeink egy folytatásos regényt alkotnak. Veszélyes dolog elejteni az így felvett szálat, s valahol egy egészen másikat elindítani. Ami ebben a kritikában túl szigorúnak, egyoldalúnak és doktrinernek tűnik, azt néhány bekezdéssel alább majd finomítjuk.

Mi lenne tehát a kívánatos vonalvezetése egy tudományos életpályájának (és egy ilyen életpályája kicsiben magának a szakmának pályáját modellálja)? Az „eszményi” életpályát talán a *lavina-elvvel* jellemezhetnénk. Az általunk átlátott valóság-szelet és az abból levont következtetések mintegy magukhoz vonnak további valóság-elemeket és következtetéseket, azok ismét újakat, a téma így tovább hömpölyögve növekszik, átmérője egyre nagyobb, s ezzel szélesebb körű általánosításokat inspirál.

Most van itt az ideje, hogy a fenti posztulátumot pontosítsuk.

Elsősorban: nem tagadható az *első* rálátásból származó intuíció szerepe. Bár a kutató látóköre tágul, az érintett témák száma növekszik, az általánosítások egyre szélesebb körűek, nem tagadható, hogy sok kutatónak már első megnyilvánulásaiban jelen van az a vezéreszme, az a látásmód, mely egész életpályáját áthatja.

Másodsorban: szakmánk különböző valóságelemeiről különböző szinteken beszélhetünk. A nyugati egyetemeken zenetudományi tanszakaiban például a professzor köteles a maga kutatási témáján messze túlfekvő területekről, úgyszólván az egész zenetörténetről előadásokat hirdetni. Nyilvánvaló, hogy ezekben az előadásokban főként mások kutatási eredményeire támaszkodik, s csupán egyéni részfigyeléseivel vagy egyéni látásmódjával, tapasztalataiból származó szakmai bölcsességével gyarapítja a közismereteket. Egy okos, tanult, tapasztalt kutató némi munka ráfordításával bármely területen el tudja mondani – leg-

alábbis ismeretterjesztő szinten – amit arról tudni kell, sőt esetleg még nagyobb összefüggésbe is tudja állítani, mint az adott terület specializátája. Szerencsés esetben képes lehet megalkotni az adott szak összefoglaló ábrázolását, persze úgy, hogy ismeretei emitt közvetlen, saját kutatásaira épülnek, amott másokéra.

Arra is tudok példát, hogy valaki egy szakterületet teljes terjedelmében átfog, s közben igen hasznos részkutatásokat végez egy vagy több másikon. Ez a módszer némi óvatosságot kíván, nehogy az egyik területen megszerzett biztonság-érzet elkapassa, s a másikon is orákulumnak higgye magát.

Lehetséges-e, hogy valaki több területen egyformán kompetens legyen? Azt gondolom, hogy igen. Ez egyszerűen kapacitás, teherbíró képesség kérdése. Ha minden érintett területen megszerzi a szükséges tudást és elegendő időt szán az anyaggyűjtésre, anyagelemzésre, helyes következtetésekhez, „tézisekhez” juthat itt is, ott is. Ez sok időt kíván, s talán a témáknak ügyes váltogatását; esetleg időszakos korrekciókat. Kiderülhet, hogy az őt vonzó témák száma túlméretezett, és vissza kell vonulnia, nehogy elhamarkodott, felületes eredményekre jusson.

Kellő szorgalmú és értelmes tudósoknál be szokott válni a két-terület elve. Jó esetben ennyit még meg lehet tanulni és a szakma fejlődését is szemmel lehet tartani. A kettős kutatási irány még segítheti is egymást, de összekapcsolásukat nem kell erőltetni, magától fog adódni. Nem feltétlenül úgy, hogy az egyik területen elért eredményeket átvisszük a másikra, hanem úgy, hogy a kutató az egyik területen szerzett tapasztalatai révén több lehetőséget tud megpillantani a másikon is.

Röviden talán úgy mondhatnánk, hogy szerencsés esetben lehet egy tudományos életpálya többszálú, még többszakaszú is. De lehetőleg egyívűnek kell lennie.

IV

És mindezek után: gályarabság a tudóslét? Aprólékos, sziszifuszi munka a semmiért?

„Minden alkotás feltételezi a kezdettől fogva meglévő étvágyat, vagyis a felfedezés örömét... Az elvégzendő munka gondolata szoros kapcsolatban áll az anyag elrendezésének gondolatával és azzal az

örömmel, mellyel a tényleges munka elvégzése megajándékoz.” Így ír a zeneszerzészről Sztravinszkij, és valami hasonlót mondhatunk a tudományos kutatásról is.

Igen, kétségtelen fáradozás, amiben azonban az ember örömét leli. Örömét leli abban, ahogyan kibontakozik szeme előtt az igazság, vagy legalábbis rész-igazság, ahogy megért egyes dolgokat, ahogy a homályból a félhomály vagy derengő világosság felé küzdi magát. Öröm annak megismerése, *ami van*, s ami végső soron a világ része, amitől jobban ismerjük a világot. Persze nem mondhatja a kutató, hogy ez az öröm, ez az élvezet az, amit munkájában keres. A mindennapi munkában kötelességszerűen kell vállalnia azt is, amiben nem leli örömét, vagy „általában” szereti, csak éppen „konkrétan” terhére van.

Ha Sztravinszkij az előbb étvágyról beszélt (tehát egy meghatározott valóságalemlre irányuló cselekvés hajtóerejéről), akkor ennek megfelelője a tudósnál az igazságvágy. Bármily fellengzősen hangzik, minden tudósnak meg kell kérdeznie magát, valóban izgatja-e az igazság, valóban hajtja-e az előre őt a keresés akár gyötrelmes, akár élvezetes ösvényein. Különösen a fiatal kutatónak kell bizonyos tapasztalatok birtoklása után feltenni önmagának a kérdést: érdekli-e őt eléggé az igazság, és csakis az igazság. Az az igazság, melyről még azt sem lehet előre látni, valakinek is hasznára lesz-e. Az az igazság, melyet (némi általánossággal) sokan elérhetetlennek tartanak. Az az igazság, melyet a körülötte élők fölöslegesnek ítélnék. Hát valóban: előre viszi az embert, a hazát, az emberiséget, ha tudjuk, hogy egy kódexet hol és mikor írtak? A tudós az, akit ez a „hasznossági kérdés” végső soron nem érdekel, mert őt az kínozza, hogy valamit nem tudunk vagy nem értünk.

És legyünk annyira idealisták, hogy az anyagiak iránti érdektelenséget is tételezzük fel róla? Hiszen meg kell élnie; neki is van családja; életformája, néha olyan „költekezésre” (könyvek, utazások, tudósvendégek...) kényszerül, melytől másokat megkímél az élet. A tapasztalatok alapján azt hiszem, kimondhatjuk, hogy vannak anyagiak nagy tudósok, és vannak az anyagiak iránt érdektelenek is. A kérdés, a tudományos erkölcs nem itt dől el, hanem hogy eleget dolgozik-e, és amikor éppen dolgozik, akkor semmi mással nem törődik, mint az igazsággal. A zeneszerzők közt is volt anyagiak és volt „bohém”; de amikor a papír elé

ültek, akkor kíméletlen becsületességgel kellett gyúrni a zenei anyagot, és ott dőlt el, nem ugyan emberi, de szakmai erkölcsösségük.

Vannak társadalmak, melyek jobban, mások kevésbé becsülik anyagilag (és emberileg) a tudománynak átadott emberi tevékenységet. A legjobb, ha a tudósnak szerény, de biztonságos egzisztenciát enged a sors. Kövesse Salamon bölcsességét: „Divitias et paupertatem ne dederis mihi, sed tantum victui meo tribue necessaria...; ne forte satiatius evomam illud, et perjurem nomen Dei mei. – Se gazdagságot, se szegénységet ne adj nekem, csak annyit juttass, amennyi a megélhetésemhez szükséges, nehogy eltelve kihányjam azt, és megátkozzam az én Istenem nevét.”

Keresheti tehát az anyagiakat (ha karaktere erre gravitál). De nem követheti a „kis pénz, kis foci” elvet, mert ez hiteltelenné tenné őt. Ha az igazság keresésekor erő kifejtését az szabályozza, mit várhat érte, akkor bukásra van ítélve. Amikor munkáját befejezte, akkor megpróbálhatja érte a legnagyobb honoráriumot kiharcolni. (Valószínűleg azzal is szembesülni fog, hogy a kiegyenlítődes hosszabb távon valósul meg, valami végelszámolás formájában: nagyobb periódus alatt történik meg, s néha embertelen nagy munkáért szinte semmit sem kap, máskor meg könnyedén végez egy jól jövedelmező munkával.)

Fontos itt még egy viszonylatot gondolatban elrendeznünk. Ha az igazság önértékére gondolunk, vele szembe nem csak az anyagi haszon állítható, hanem bizonyos fokig a pedagógiai haszon is. Sokakban – helyesen – megvan a megosztás vágya: szeretném, hogy amit igaznak ismertem fel, azt mások is megismerjék és elfogadják. A tudós valamilyen formában tanítani szeretne.

És ez természetesen jó. Jó akkor, ha a kutatás közben figyelmét nem erre fordítja, nem azt kérdezi: hogyan tudom ezt egy holnapi előadásomba (vagy prédikációmba) beleegyeztetni. Ismét csak ezt mondhatjuk: a kutatás *közben* semmi más nem vonzhatja figyelmét, mint az igazság. Viszont a kutatásban *már* megismert igazság dinamikus erővé lehet benne, mely a közlésre indítja. A közlés, a tanítás még segítheti is őt az eredmények pontosabb formulázására, vagy ráébresztheti őt a következtetések hiányosságára, esetleg az előadás közvetlenül vagy a tanítvá-

nyainak köszönhetően új kérdések feltételére ösztönözheti. Másokat tanítva magunkat is tanítjuk.

De mégis igaz: a kettőt összekötni lehetséges, de összemosni nem szabad. Hacsak valami rendkívüli esemény nem követeli, akkor tudományos eredményeinket nem ismeretterjesztő formában tesszük közzé, hanem „száraz” tudományos publikációban, bizonyító apparátussal, lábjegyzetekkel, irodalmi hivatkozásokkal. Azután eltávolodhatunk témánktól, nézhetjük azt egy bizonyos távlatból, s előadhatjuk azt a fiatalabb kollégáknak vagy a művelt (illetve művelődni akaró) közönségnek oly módon, hogy a fölösleges részleteket mellőzzük (vagy éppen csak ízelítőül mutatunk belőle valamit), s így hozzuk közel elméjükhöz a megismert igazságot.

Még egy utolsó szót a tudomány és erkölcs kapcsolatáról. Mondtuk, hogy elsősorban magában a tudományban kell erkölcsösnek lenni: el kell végezni a munkát, nem szabad tágítani a kérdéstől, amíg nem értettünk meg helyesen valamit, nem szabad feltevéseket ténynek állítani, nem szabad „csúsztatásokkal” becsapni az olvasót.

És természetesen vannak az életnek olyan határhelyzetei, amikor az erkölcs egy parancs vagy egy tiltás formájában szigorúan megköti a tudós tevékenységét. A mindennapi munka nagy egészében azonban nem heroikus erkölcsi imperatívuszokat kínál; a szakmai tisztesség kis útján járva a természetes inklináció, az „étvágy és öröm” is elegendő hajtóerő lesz.

Versmondás

A rádióban néha-néha költők szavalják saját versüket. Én ezt nagyon szeretem, éppúgy, mint azt a lemezt, melyen Pilinszky olvas Bibliát, Vörösmartyt, saját verset, vagy a híres felvételt, melyen Bartók olvassa a Cantata Profana szövegét. Ellenben – röstellem, de bevallom – nagyon nem szeretem a színészek versmondását, csekély kivétellel, a legjobb színészekét sem, sőt azt talán legkevésbé. Miért?

Abban a tévedésben vannak, hogy a vers: szerep. Azt hiszik, nekik el kell játszaniuk, hogyan gondolkodik, beszél, mozog egy ember, aki éppen szerelmes, vagy boldogtalan, vagy töprengő, vagy indulatos. Pedig *a vers nem szerep, hanem szöveg*. Egy sajátosan megformált szöveg, mely történelmileg a dalból keletkezett, s mindvégig megőrzött valamit a dalszerűségből. Ez nem azt jelenti, hogy énekelni kell (bár a jó versmondásban, mint látni fogjuk, van valami az éneklésből is), hanem hogy rá kell bízni a hallgatóra a szöveget. A klasszikus népdal klasszikus énekese látszólag „részhajlás” nélkül, külsőleg szinte érzelmentesen, belülről nagy feszültséggel és formakészséggel ad hangzó alakot a szövegnek. Nem mondom, hogy ő ténylegesen „nem éli át”, amit énekel. De ez magánügye; inkább az előadás forráságában, intenzitásában mutatkozik meg, nem pedig az érzelmek mutogatásában. Példa nincs rá, hogy egy ballada énekese például váltogassa hangszínét, előadási módját aszerint, hogy a történet melyik szereplőjét idézi.

A klasszikus versmondás szavakat mond, nyelvtanilag és verstanilag megformált mondatokat, azt akarja, hogy a szöveg tisztán eljusson a hallgatóhoz, s majd a hallgató legyen az, akiben a szöveg érzelmet kelt.

Továbbá: a vers nem egyszerűen elmondott gondolat. Azzal, hogy valaki nagyon értelmesen elmondja a szöveget, úgy, ahogy egy prózát elmondana, még nem mondta el a verset. A versnek formája van, ritmusa, verslábai, rímei. Ezek többnyire *ellentétesek* az értelmi hangsúlyokkal, tagolással. Gyakori, hogy a gondolat átmegy egyik sorból a másikba. A magyar költészetben uralkodóvá lett jambus igen gyakran ellene megy a magyaros hangsúlyozásnak. Arany János egy kis traktátusában kigúnyolja, milyen lenne, ha a vers ritmikai tagolódása egybeesne a szóhatárokkal, szóhangsúlyokkal.

A vers titka éppen a kettő birkózása. Ahol a verslábnek, verssornak van vége, ott éppen egy szó vagy gondolat közepén vagyunk. Ahol a szónak, gondolatnak van vége, ott éppen egy versláb vagy sor közepén tartunk. Nem „ejtethjük le” a gondolatot, mert a versforma a magasban tartja, várakozás-telien továbbviszi. Nem ejtethjük le a verslábakat, sorokat, mert a gondolat magasban tartja, várakozás-telien továbbviszi őket. A kettő egymást ellensúlyozva fenntartja a dikció magaslati szintjén a verset, a formában és gondolatban lévő fényes és árnyékos helyek kiegyenlítik egymást. A vers nem lesz sem „spontán” gondolatközlés (spontán? tudjuk mi, mennyit farag egy költő a versén?!), sem csasztuska. A „másik oldal” (ha a versmondásban jelen van), nem engedi. Ezért marad meg a vers állandó, csökkenetlen feszültsége.

Nem: „Áldalak / búval / vígalommal /” (s még hozzá mindezt valami szerelmes hangon elszuttogva), mert a jambusok így tagolják: „ál/dalak/ búval / víga / lommal, /fél / telek / sze-ret / ni va / lómmal, stb. Nem skandálásról beszélek, mert azt meg a vers, a szavak értelme nem engedi. Az egyensúly csak egy módon jelenül meg: lassú, erősen fonetikus, kissé „húzott” (s ennyiben: éneklős) versolvasással.

A művészek és az egyház

A pápa úr 1999 húsvétján levelet írt a művészeknek, s ebben fájlatja, hogy a művészet, a művészek elszakadtak az egyháztól.

Hát, amennyire ismerem, jó kis társaság azok a művészek, nagy per-nahajderek, akik olyan keveset tudnak az egyházról, hogy szinte jobb is, ha nem nagyon követelőzőek az egyházban.

Na de másrészről: Hogyan bánt a művészetekkel és a művészekkel a mai egyház???!!!

Jegyzetek a liturgiáról

25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”

Ezt a badarságot egy német templom kapuján láttam kiplakátozva. A plakát így folytatódik: „mozgás, zene és bohóckodás”. Mint másutt olvasom, egy bécsi templomban igen hatásos „fény és hangeffektusokkal kísért” istentiszteletet rendeztek fiataloknak. Engem most nem is a „mozgás, zene, bohóckodás” zavar, hanem az az egyszerű kis „*für*”, vagyis „-*nak*”. Kinek is szól az istentisztelet? Én eddig azt hittem, hogy Istennek.

Az a helyzet, hogy igen sok templom, igen sok pap, akkor is, ha nem ír ki ilyesféle plakátokat, vagy talán magának sem vallja be, mégis ennek, annak, ilyen vagy olyan korosztálynak, társadalmi csoportnak, kisközösségnek „rendezi” az istentiszteletet. Az istentisztelet Istennek szóló tiszteletadó szolgálatból az embereket vonzó, megtartó, lelkesítő akcióvá válik. „Az istentisztelet vonzóereje” nem egyszer az istentisztelet tartalmi mércéjévé válik.

Mindez alapvetően hit-kérdés. Hisz-e ma valóban az Egyház egy tőlünk, akcióinktól, érdekeinktől, táborainktól nem függő, hanem transzcendens Isten létében. Vagy már elérkeztünk az ateista egyházak korába? És hisz-e abban, hogy ez az Isten nem az ember kiszolgálója, hanem teremtő Ura, akinek az ember tiszteletadással tartozik. És hisz-e abban, hogy az Istenhez szólásnak van értelme? Nem nagy-e a kísértés, hogy Isten (ha van), úgyis tudja, mit akarunk, nem szorul rá a mi imádságunkra, inkább mondjuk tehát azokat a szavakat (tetteket, zenéket), amelyek az embereket „megfogják”?

Az istentisztelet: *divinum officium*, vagyis Istennek szóló szolgálat. Bár tudjuk, hogy Isten mindenhol jelen van, mindenütt és mindenkor tudja, mit van az emberi elmében, sőt azt is, amit az ember még kimondani sem képes vagy merészel; mégis azt akarja, hogy az ember emberi hármassá váljon, tehát *értelmének* erejével, *akaratának* legtisztább szándékával és *testének* szolgálatba állításával őt megszólítsa, mégpedig úgy, ahogy ő maga tanított minket e megszólalásra. Azért akarja így, hogy az ember mintegy visszaadja teremtőjének köteles adóként azt, amit tőle kapott. Továbbá azért is, hogy őt Atyának szólítva elis-

merje, megismerje és átélje gyermeki mivoltát. És továbbá: Isten azt akarja, hogy azt higgyük, azt érezzük, azt gondoljuk, amit ő az imádságban ajkunkra ad. A hívő nép azt hiszi, amit imádkozik. Ezért sem mindegy, hogy mit imádkozik. Ezért kell imádságának az isteni normákhoz igazodni.

Az istentisztelet alapvetően egy felfelé irányuló, alázatos szolgálat. És alapvetően csak négy témája van, csak négy dologról szólhat. Emlékszünk még a kiskatekizmusból? Imádás, hálaadás,érés, engesztelés. Mindegyikhez hit kell és alázat. Akit a templomi plakát „modern asszonyrak” tart, valószínűleg nem nagyon alkalmas erre a négyfajta imádságra.

Az *imádáshoz* önmagunk teljes föladata, Istennek való teljes, vita nélküli átadata szükségeltetik, az, amit atyáink hívtak devóciónak. Ez nem lehetséges az Istenről és az emberről szóló orthodox hit nélkül.

A *hálaadáshoz* az kell, hogy Isten legfőbb ajándékait, vagyis létünket és üdvösségünket mindennél többre tartsuk. Hálaadásunknak elsősorban ez a tárgya, melyhez még hozzájárulnak az Istentől kapott földi javak, amennyiben isteni akarata ezek megadását jónak látja. Lehet ugyan egy lelki dráma egy felvonása az Istennel való vitatkozás is. De a hálaadó imádság állapotában ennek nincsen helye. Hálaadó imádság nem lehetséges az Istenről és az emberről szóló orthodox hit nélkül.

A *kéréshez* az kell, hogy koldusnak valljuk magunkat Istennél. Az kell, hogy elsősorban tudjuk nevének megszentelését, országának eljövételét, akaratának teljesülését; azután mindennapi kenyerünket, bűneink bocsánatát, végül a gonosztól való megszabadulást kérni tőle. Jézus nevében kell kérnünk. Ágoston tanításában ez azt jelenti, hogy úgy kérnünk, ahogyan ő kért, kéréseink az ő szíve szerint valók. Kérő imádság nem lehetséges az Istenről és az emberről szóló orthodox hit nélkül.

Az *engesztelő* imádsághoz az kell, hogy vitatkozás és mentegetőzés nélkül elismerjük a bűn szörnyűségét, átéljük, hogy Isten szentségével összeegyeztethetetlen a bűn, tudjuk, hogy „az Úr megvizsgálja az igazakat és gonoszakat, s lelke gyűlöli azokat, kik a gonosztságot szeretik; parasztat hullat a bűnösökre, tűz és kénkő és égető szélvész az ő kelyhüknek osztályrésze” (10. zsoltár). Ez bizonyára nem az, amit a plakát „modern asszonya” (meg a modern férfi, meg a modern ifjú, gyermek,

öreg) hallani akar. A bűn nem kisiklás az életben, hanem a világ értelmének megtagadása. Jóvátehetetlen lenne, ha Jézus engesztelő áldozata nem tette volna jóvá. Az engesztelő imádság: Jézus engesztelő áldozatához való belső csatlakozás. Engesztelő imádság nem lehetséges az Istentől és az emberről szóló orthodox hit nélkül.

Én persze nem hiszem, hogy a „modern ember” meg a „modern fiatal” olyan, amilyennek a papok képzelik. De ha olyan lenne, akkor választanunk kellene: vagy „modern ember”, vagy pedig üdvösség.

Szélsőséges példát tárgyaltam. De legyünk résen, mert ugyanez a szemlélet rejtve, apró gesztusokban, látszólag ártatlanul is jelen van profanizálódó egyházunkban.

Jegyzetek a liturgiáról

26. A sivatagi atyák üzenete a mához

Igen szép cikke jelent meg Baán István professzornak a Vigília 2003. októberi számában. Arról ír, milyen volt a 3-5. század sivatagi szerzetes-atyáinak imádságos élete, s mi volt abban a szerepe a fohász-imádságnak.

Isten imáadásának, állandó dicséretének köteles szolgálatát a zsoltárok végzésével teljesítették. Ennek előírt szövegei és szokásai, közösségi jellege nagy állandósággal kötötte őket az imádkozó Egyházhoz. Bár tudták, hogy az embernek erőltetnie kell figyelmét a szent szavakon tartani, ez azonban csak általában és szándékban lehetséges. A „gépieséget” nem lehet, és nem is kell ebből az imádság-gyakorlatból kizárni.

A mintegy hivatalos zsoltárimádság ellenpólusa náluk a rövid fohászimádság volt. Ezek 8-10 szóból álltak csak, de ájtatták a szerzetes egész napját. Öt percet dolgozott, mondott egy fohászimát, és máris folytatta a munkát. Aludt, ahogy felébredt már a fohász-imádság volt az ajkán. Fogadta a vendéget, s mihelyt magára maradt, már fohász-imádságot mondott. Ha valaki megszámolta volna, bizonyára sok tucat, vagy éppen száz fohász-imádság hagyta el minden nap ajkát. E sűrűn megismétlődő cselekedet reflexszé, végülis állapotá, az Istennek való együttélés állapotává vált. Ezt nem csak gyakorolták, de tanácsolták is követőiknek, szerintem nekünk is, késői utódoknak a hitben.

Miről szóltak ezek a fohászimák? Voltak a zsoltárokból vagy az evangéliumokból eltanult, közismert fohászok: „Jézus, Dávid Fia, irgalmazz nekem!”, „Krisztus, az élő Isten Fia, könyörülj rajtam!”, „Uram, segíts!”, „Jézus, irgalmazz nekem! Jézus segíts rajtam! Áldalak téged, Uram!”. Kinek-kinek megvolt a lelki atyjától tanult, vagy saját lelkiéletében megszeretett „kedves” fohász-imája, melyhez ragaszkodott, melyet sokszor-sokszor elismételt, mely önkénytelenül is szájára jött, ha Istenre gondolt.

Voltak azután alig hosszabb, összetett mondatból álló, bibliai szellemű imádságok: „Uram, te tudod, hogyan birtokolhatlak téged. Én azonban csak egy állat vagyok, és semmit sem tudok. Te vezettél el engem az üdvösségnek ebbe a rendjébe; üdvözíts engem! Én a te szolgád vagyok, és szolgálólányod fia: Uram, üdvözíts engem a te akaratod szerint!” „Uram, add, hogy úgy szolgáljalak, ahogy hajdan a Sátánt szolgáltam, és úgy szeresselek, ahogy hajdan a bűnt szerettem!”

Voltak egy-egy helyzethez illő, a kísértésben alkalmazandó, a hitért, a szeretetért, a felebarátokért mondható fohász-imák. „Uram, adj kitaratást a harcban!”, „Úr Jézus, óvj meg nyelvenemtől!”, „Uram, mutasd meg az utat, hogyan üdvözüljek”, „Istenem, ne hagyj el”, „Úr Jézus Krisztus, nyilatkoztasd ki az öregnek ezt a rejtélyt, hogy higgyen, s ne hogy kárba vesszen a fáradsága!”, „Isten, nyilatkoztasd ki nekem, mi az oka ennél a testvérnél a démon cselekedetének, mert már kértelek, és mégsem lelt békére”.

Miért mondtam a címben, hogy a sivatagi atyák a mának üzennek? A keresztény századok alatt sokféle imádságforma élt, s mindegyik lelki gyümölcsöket termett. Furcsa módon azonban éppen a remetéknek e kétágú imádság-gyakorlata (zsoltár, vagyis zsolozsmaima – egyéni fohász-ima) látszik különösen alkalmas „kis útnak” a sokféle elfoglaltság között élő világi ember számára.

Az Egyház hivatalos tanításával megegyezve minden lelki tanító azt mondja, hogy a liturgia és a magánimádság egymást nem kizáró, helyettesítő, hanem egymást támogató lelki gyakorlat. Ám sokan, mi világi hívek (talán még a papok egyik-másika is) félünk a magánimádságtól. Ha nem éri az embert váratlan ihlet vagy elragadtatás, akkor kínlódik a csöndben: mit is mondjon, hogyan töltse ki az imádságra szánt időt.

Aligha vitás, „erőltetnünk kell” az elidőző magánimádságot is, amikor a templomba betérve nem ugrunk fel azonnal, hanem várunk, amíg az imádság lelkülete áttör a világi tüsténtkedés izgalmi állapotán.

Ezek azonban a nap (olykor meg sajnos a hét) ritka percei. Holott az imádságnak el kellene érni, hogy állandó összeköttetésben álljunk a Magassággal. Nem azért váltunk-e hitetlenné, nem azért kísérti-e meg még a vallásos emberek, csoportok (félek, de olykor egyházak) életét is a lappangó hitetlenség, mert gyenge az Istennel való imádságos kapcsolatuk? Hogy lehet ezen segíteni?

Talán a sivatagi atyák „módszerével”. Egyrészt próbáljuk megszerezni a zsoltárimát, vagyis a zsoltosmát. Valamennyit belőle mondjunk rendszeresen, ha meg az idő engedi, mondjunk még többet belőle. Igyekezzünk figyelni, de ne aggódjunk, ha önkéntelenül elkalandozik figyelmünk. Nem ez a baj, hanem az, ha abbahagyjuk az imádságot.

Mellé viszont bevezethetnénk életünkbe ezt az állandó fohász-imádságot. Lehetnek kedves fohászaink („Uram, hiszek és remélek benned, mindenek fölött szeretlek”; „Uram, irgalmazz nekem, szegény bűnösnek”, s hasonló). Ha más nem jut eszünkbe, gyorsan, nagy buzgalommal mondjunk el ennyit. Négy másodperc, erre még teljes szívvel, értelemmel, erővel oda lehet figyelni. Máskor meg az élet eseményeit alakítsuk át fohász-imádsággá, s legyenek erre jó formuláink. Ne elégedjünk meg a futó gondolattal vagy érzéssel, hanem formázzuk szavakká. „Uram, gyermeked szenved.” „Bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.” „Én a te szolgád vagyok, és szolgálód fia.” „Hozzád emelem, Uram, lelkemet.” „Szolgád vagyok, ne hagyj eltérni engem parancsolataidtól.” „Emlékezzél meg, Uram, gyülekezetedről, melyet kezdettől bírtál.” „Adj békét, Uram, a mi napjainkban.”

És figyeljünk abban is a sivatagi atyák példájára, hogy amiért elsősorban imádkoznak, az az üdvösség: saját maguk és mások üdvössége. Szerény imádságok ezek, de úgyszólván tízpercenként ajkunkra vehetők. Az atyák szerint csodatévő hatásuk van. Valószínűnek tartom, hogy tényleg.

ÉNEKES ZSOLOZSMA az Esztergomi Breviárium alapján a Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom kiadványai): 0. Népszolozsmák. – 1/A. Nappali zsoltároskönyv (Diurnále). I/B. Éjszakai zsoltároskönyv (Nokturnále). II/A. Ádventi Diurnále. III/A. Karácsonyi Diurnále. IV/A. Nagyböjti Diurnále. V/A. Húsvéti Diurnále. (VI. A Szent Háromnap zsolozsmái – megjelenés előtt.) VII/A. A szentek közös zsolozsmái (Diurnále). – Psalterium latino-hungaricum – Latin-magyar zsoltároskönyv.

EGYHÁZZENEI FÜZETEK (A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyházzenei tanszékének és a Magyar Egyházzenei Társaságnak közös kiadványai):

I. folyam (Tankönyvek): I/3. Katolikus liturgika: A zsolozsma (Dobszay L.) I/4. Katolikus liturgika: Az egyházi év (Barsi B.) I/6. Liturgikus latin nyelvkönyv (Madas E.) I/7. A keresztény istentisztelet I. (Hafenscher K.) I/8. A magyar egyházzenetörténet forrásai (Dobszay L.) I/9. A himnusz (Szendrei J.) I/10. Latin-magyar himnáríum (Dobszay L.) I/11. A graduál-antifonák középkori kapcsolatai (Papp A.) I/12. A római mise énekrendje (Dobszay L.) I/13. Rövid bevezetés a zsidó liturgiába (Schmelowszky Á.)

II. folyam (Gregorián műfajok): II/1. Az alleluja (Szendrei J.) II/2: Az antifona (Dobszay L.) II/3. A responsorium (Szendrei J.) II/4. Gregorián példatár egyházzene tanszakok számára. II/5. Psalmorum Melodia (Dobszay L.) II/6. Responsoria de Psalmista (Dobszay L.) II/7. A Verbum Caro responzórium-típus (Szendrei J.)

III. folyam (Egyházi kórusművek): III/1. Lassus: Nyolc Magnificat. III/2. Fux: Ádventi Offertoriumok. III/3. Lotti: Mise-tételek. III/4. Resinarius: Responzóriumok. III/5. Polifon vesperás-zsoltárok és antifonák a Rhau-gyűjteményből. III/6. Dufay: 15 himnusz. III/7: Középkori angol carolok. III/8: Palestrina: Himnuszok. III/9. Korai polifónia I. A kezdetektől a Codex Calixtinusig (Mezei J.). III/10. Genfi zsoltárok négy szólamban Claude Goudimel harmóniáival I-II. III/11. Schein: 18 karácsonyi korál. III/12: Kétszólamú reneszánsz kórustételek (egyneműkarra). III/13. Bicinia Sacra.

IV. folyam (Hangfelvételek): A magyar népének népzenei felvételeken, 8 kazetta (Dobszay L., Németh I.). – Éneklő Egyház I-VI. kazetta.

Dobszay L. liturgiai tárgyú könyvei: A magyar népének. – Zsoltárelmélkedések, zsoltártmagyarázatok. – A szentmise magyarázata. – Jegyzetek a liturgiáról. – Barsi B.–Dobszay L.: „Íme, most fölme gyünk Jeruzsálembe”.

Kaphatók a Zeneakadémia egyházzenei tanszékén (VI. Vörösmarty utca 35.) — Egyéb információk, olvasnivalók: a www.egyhazzene.hu honlapon.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól.

A füzetek függelékében kapnak helyet az Új Emberben éveken át fenntartott, 2002-ben megszűnt „Jegyzetek a liturgiáról” rovat tovább folytatott darabjai.

A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított.

Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni.

Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A számonként két liturgikus jegyzet az Új Ember rovat hajdani kéthetes megjelenési ciklusának felel meg.

A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímezett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
